

وضعیت استثنایی آوارگی: دیاسپورای بی‌دولت کورد یک دهه پس از تابستان طولانی مهاجرت

خالد شیخ‌الاسلامی
ترجمه: کژال محمدی

این مقاله^۱ به بررسی تحولات اخیر در دیاسپورای کردها طی دهه گذشته می‌پردازد و فرصت‌ها و چالش‌های نوینی را تحلیل می‌کند که این دیاسپورای بی‌دولت در پی گسترش سریع خود با آن‌ها روبه‌رو شده است با اشاره به ضرب‌المثل قدیمی کوردی که می‌گوید «کوردها دوستی جز کوهستان ندارند»، دیاسپورا به عنوان یک دوست جدید برای آنها توصیف می‌شود. این مقاله استدلال می‌کند که تجربه دیاسپورای کوردها نمونه‌ای قابل توجه از چگونگی بسیج جمعی یک ملت در سطح بین‌المللی، سازگاری سیاسی در بسترهای متفاوت و جدید و حفظ تاب‌آوری فرهنگی در غیاب حمایت نهادهای دولتی است. در این زمینه، بر اهمیت استراتژیک فعالیت‌های دیاسپورا برای ملتی بدون دولت در پیگیری و پیشبرد منافع جمعی آن تأکید می‌شود. از کوردها با جمعیتی در حدود ۳۳ میلیون نفر^۲ اغلب به عنوان بزرگترین ملت فاقد دولت در جهان نام برده می‌شود. اگرچه بی‌دولتی کوردها عمدتاً به بی‌دولتی سیاسی جمعی آنها اشاره دارد، اما بخشی از جمعیت کوردها شکل حقوقی بی‌تابعیتی را زمانی که تحت حکومت اسد از حق شهروندی خود محروم شدند تجربه کرده‌اند^۳. اکثر افرادی که خود را کورد می‌دانند در چهار کشور عمده خاورمیانه پراکنده شده‌اند: ترکیه، ایران، عراق و سوریه. در میان این کشورها، تنها عراق پس از سرنگونی رژیم صدام توسط ارتش آمریکا، خودمختاری کوردها را در قانون اساسی جدید پذیرفت. در مواجهه با سابقه طولانی حاشیه‌نشینی سیستماتیک و طرد شدن توسط دولت‌های ملی متمرکز مدرن، بسیاری از کوردها به دلیل پاکسازی قومی، سرکوب سیاسی، و نسل‌کشی‌های دوره‌ای^۴ توسط رژیم‌های استبدادی آواره شده‌اند یا به دلیل فقر اقتصادی و توسعه‌نیافتگی، به طور داوطلبانه از روستاها و شهرهای خود

۱ - متن اصلی این مقاله به زبان انگلیسی را می‌توانید از طریق لینک زیر مشاهده کنید:

An Exceptional Situation of Exile: Kurdish stateless diaspora a decade after the long summer of migration – Netzwerk Fluchtforschung

2-Kurdish Population by Country 2025

3- Syria | Stateless Hub

4- GENOCIDE IN IRAQ: The Anfal Campaign Against the Kurds (Human Rights Watch Report, 1993)

مهاجرت کرده‌اند. این روند منجر به شکل‌گیری میلیون‌ها مهاجر کورد در سراسر جهان شده است که ناگزیر دیاسپورای قابل توجهی از ملتی بدون دولت را شکل داده‌اند. می‌توان استدلال کرد که دیاسپورا به عنوان یک بازیگر غیردولتی^۵ در روابط بین‌الملل، ذاتاً با وضعیت کلی کوردها به عنوان یک ملت بدون دولت همخوانی دارد. در این زمینه، کوردها از فرصت‌هایی که فضای دیاسپورا برای بازیگران غیردولتی فراهم می‌کند، بهره فراوان برده‌اند.

از نظر تاریخی، مورد جالب و مشابهی با دیاسپورای کُرد، دیاسپورای ارمنی است؛ که به نظر می‌رسد دو شباهت با دیاسپورای کوردها دارد: اول، گذشته تاریک تجربه نسل‌کشی و کشتارها که به یک ترومای اجتماعی منجر شده است؛ دوم، فضای درگیری جغرافیایی یکسان، زیرا اکثریت کوردها نیز همانند بسیاری از ارمنه از ترکیه می‌آیند. در حالی که هویت مذهبی مشترک، شکل‌گیری هویت ملی مشترک ارمنه در تبعید را آسان کرده است، در مقابل، تنوع مذهبی در میان کوردها^۶ از جمله سنی، شیعه، ایزدی، یارسان و غیره، دستیابی به حس یکپارچه هویت ملی را دشوار کرده است.

دهه گذشته، پس از جنگ عراق (۲۰۱۳-۲۰۱۷) و شدت گرفتن جنگ داخلی سوریه، لحظه‌ای حساس در شکل‌گیری و رشد دیاسپورای کوردها بوده است. دو عامل مهم در شکل‌گیری این مرحله خاص نقش داشته‌اند: اول، در دهه‌ای پرآشوب از جنگ و درگیری در خاورمیانه، دیاسپورای کوردها به سرعت گسترش یافته^۷ و درصد بالایی از مهاجران از کشورهای سوریه و عراق را شامل می‌شود. اداره فدرال مهاجرت و پناهندگان آلمان^۸ (BAMF) برآورد کرده است که بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰، بیش از ۳۰ درصد از متقاضیان پناهندگی از سوریه و ۷۰ درصد از عراق، افرادی بوده‌اند

5- Diaspora as non-state actors in the international system | 35 | Routle

6- Religion in Kurdistan

7- Multi-scalar and diasporic integration: Kurdish populations in Europe between state, diaspora and geopolitics | Journal of Refugee Studies | Oxford Academic

8- Länderkurzinformation Syrien Staatenlose kurdische Personen

که خود را به لحاظ اتنیکی، کورد اعلام کرده‌اند. دوم، طی دهه گذشته، شکل‌گیری عملی دومین نظام خودمختار کوردها (روژاوا) در سوریه امیدهای تازه‌ای را برای کوردها در میان جنگ و درگیری‌ها زنده کرده است. ده سال پس از تابستان طولانی مهاجرت، دیاسپورای کوردها همچنان در حال رشد است و در غیاب نهادهای دولتی پشتیبان، به طور پویایی به ایجاد سازمان‌های سیاسی آلترناتیو مبادرت ورزیده و در عین حال همچنان با احساس تعلق و هویت پارچه پارچه به عنوان اقلیتی بی دولت دست و پنجه نرم می‌کند.

دیاسپورای کوردها به مثابه دیاسپورای بدون دولت

اگر تقسیم‌بندی کلی دیاسپورا از نظر مفهومی به دو دسته دیاسپورای وابسته به دولت و دیاسپورای بدون دولت را بپذیریم، امروزه دیاسپورای کوردها به عنوان نمونه‌ای برجسته از دسته دوم شناخته می‌شود. بر اساس تعریف گابریل شفر^۹، دیاسپورای بدون دولت به دیاسپوراهایی اطلاق می‌شود که «در برخی دوره‌های تاریخی خود پیوندی با دولت‌های مستقل و دارای حاکمیت مستقل نداشته‌اند». منظور از دیاسپورای کوردها، افرادی است که خود را کورد می‌دانند و خارج از سرزمین تاریخی کوردستان (شامل مناطق کوردنشین ترکیه، عراق، ایران و سوریه) زندگی می‌کنند. برای دیاسپورای بدون دولت مانند کوردها، مفاهیمی چون میهن، تعلق و وفاداری‌های فراملی معانی متفاوتی دارند، زیرا هویت و احساس تعلق آنها میان کشورهای مبدأ و میهن تاسیس نیافته (کوردستان)، تقسیم شده است. این دیاسپورای بدون دولت با چالش‌های بزرگی روبروست که تاکنون به صورت نظام‌مند مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. به دلیل فقدان فرآیندهای نهادی مشخص که ویژگی دولت‌های مدرن متمرکز است، شکل‌گیری هویت در میان دیاسپورای کوردها بیشتر در معرض پارچه پارچه شدن قرار دارد^{۱۰} و حفظ هویت ملی به شبکه‌های غیررسمی

9- Stateless and State-Linked Diasporas (Chapter 6) - Diaspora Politics

10- See : The Kurds and Their "Others":

و حافظه جمعی شفاهی وابسته است.

هنگام مطالعه دیاسپورای بدون دولت، پرهیز از روایت‌های همگون ساز که همه مهاجران را زیر یک هویت ملی واحد تعریف میکنند (برای مثال، هر مهاجر ترکیه‌ای را مهاجر تورک می‌نامند)، امری ضروری است. هرگونه ارزیابی از دیاسپورای کوردها پس از یک دهه باید به تفاوت‌های آن توجه کند و از رویکردهای یکسان‌ساز برای دسته‌بندی مهاجران سوری، عراقی و غیره اجتناب کند. در این زمینه، می‌توان گفت که در غیاب نهادهای واجد مشروعیت برای نمایندگی آنها در سطح بین‌المللی، این دیاسپورای کوردهاست که این خلأ را پر می‌کند و مستقیماً با افکار عمومی جهانی ارتباط برقرار می‌کند. در این فرایند، ابتکارهای مختلفی شکل گرفته است، مانند نوآوری‌های سازمانی برای تقویت همبستگی داخلی همچون کنگره‌های دیاسپورا، کنفرانس‌های مشترک کوردهای مهاجر از کشورهای مختلف، مراسم گرامیداشت نسل‌کشی‌هایی چون انفال و حلبچه، و برنامه‌های مقابله با فراموشی نسل‌کشی‌های انجام شده علیه کردها همانند مشارکت در مجالس اروپایی^{۱۱} برای گرامیداشت قربانیان نسل‌کشی انفال و حلبچه. این اقدامات نمونه‌هایی برجسته از تلاش‌ها علیه فراموشی جمعی توسط یک بازیگر غیردولتی در سطح جهانی به شمار می‌آید.^{۱۲}

چالش‌های مداوم پس از یک دهه

با وجود رشد چشمگیر در دهه گذشته، دیاسپورای کوردها همچنان با چندین چالش روبروست. نخستین چالش، میراث گذشته و مشکلات ذاتی دیاسپوراهای بدون دولت است. اولین مورد، نبود حمایت نهادی برای نگه داشتن هویت فرهنگی و زبان

11- House of Commons Commemorates Halabja Massacre

۱۲- از دیگر فعالیت‌های کوردهای دیاسپورا می‌توان به ایجاد کانال‌های تلویزیونی و اینترنتی (MED TV اولین تلویزیون کوردی دیاسپورا بود که در سال ۱۹۹۵ و به مدت چهار سال فعالیت کرد)، عضویت در احزاب سیاسی مختلف و ورود به پارلمان‌های کشورهای اروپایی و اتحادیه اروپا، برگزاری جشنواره‌های فیلم کوردی، تأسیس مراکز آکادمیک و انستیتوهای مختلف در کشورهای چون انگلیس، فرانسه، سوئد، آمریکا، ایجاد دوره‌های مطالعات مربوط به کوردها، ایجاد نشریات کوردی، ایجاد شبکه مربوط به آکادمیسن‌های کورد و افرادی که حوزه‌های تحقیقاتی آنها مربوط به کوردهاست (برای مثال در شبکه مطالعات کوردها (KSN) بیش از هزار آکادمیسن کورد و غیرکورد عضویت دارد)، اشاره کرد. (مترجم)

کوردی است. همانند کشورهای مبدأ، هرآنچه مربوط به فرهنگ و زبان کردهاست باید به صورت شفاهی منتقل شود. این فرایند هویت یابی در دیاسپورا، که در درجه اول بر حفظ زبان کوردی و در درجه دوم انتقال فرهنگی بین نسلی متمرکز است، حتی سخت‌تر از کشورهای مبدأ است و خطر آسمیلاسیون کامل نسل‌های جوان را افزایش می‌دهد. این وضعیت در تضاد کامل با برنامه‌های فرهنگی و زبانی دولتی برای مهاجران تورک یا عرب در دیاسپورا قرار دارد^{۱۳} که پیوند نسل‌های جوان این جوامع با سرزمین‌های مادری خود را تسهیل می‌کند. چالش دوم، احساس دائمی نااطمینانی نسبت به آینده به دلیل نبود کشوری با شناسایی بین‌المللی برای نمایندگی آنهاست. در حالی که کردها چندین سازمان در دیاسپورای خود برای نمایندگی و حمایت تشکیل داده‌اند^{۱۴}، همه‌ی این سازمان‌ها به وضوح فاقد نمایندگی و مشروعیت بین‌المللی هستند که کشورهای عضو سازمان ملل متحد می‌توانند در روابط بین‌الملل فراهم کنند. همچنین، این سازمان‌ها نمی‌توانند از نظر روانی احساس نااطمینانی را که اعضای دیاسپورای بی‌دولت در دنیای دولت-ملت‌ها دارند، برطرف کنند. این آسیب‌پذیری اعضای دیاسپورای بدون دولت نکته‌ای است که دولت‌های دموکراتیک باید در سیاست‌های پناهندگی خود مد نظر قرار دهند. مشکل دوم ناشی از رشد سریع دیاسپورای کردها در دهه گذشته است که اتحاد و ایجاد سازمان‌ها یا ابتکارات مشترک را دشوار کرده است. جامعه کردها از ابتدا در کشورهای مختلف پراکنده بوده و بسیاری از کردها فقط در دیاسپورا می‌توانند یکدیگر را ملاقات کنند. برای مثال، یک کورد ایرانی (روژهلان) ممکن است برای نخستین بار در دیاسپورا با کردهای سوری (روژاوا) دیدار کند. به دلیل نبود همزیستی طولانی‌مدت، یافتن نقاط اشتراک غیر از کورد بودن دشوار بوده است^{۱۵}. حتی معنای «کورد بودن» نیز برای افراد با پیشینه‌های مختلف و گرایش‌های سیاسی

13- Yunus Emre Institute | Türkiye - Merkez

14- KNK – Kurdistan National Congress

15- Studying Kurdishness in Turkey: A review of existing research - Acar - 2025 - British Journal of Social Psychology - Wiley Online Library

و ایدئولوژیک گوناگون یکسان نیست. می‌توان گفت این برداشت‌های گوناگون از هویت کوردی در دیاسپورا ریشه در مبارزات کوردها در جوامع خاورمیانه^{۱۶} دارد که به دیاسپورا منتقل و در این بستر جدید بازتعریف شده است. رقابت احزاب کورد برای سلطه بر دیاسپورای کوردها را می‌توان بخشی از همین کشمکش دانست. دیاسپورای کوردها از بازتولید درگیری‌های سرزمین مادری در کشورهای مهمان نیز مصون نمانده است. در حقیقت، تقسیم‌بندی غالب در سیاست کوردی را می‌توان به شکاف میان دو حزب عمده نسبت داد: نخست حزب کارگران کوردستان (پک‌ک) با گرایش چپ‌گرا و دوم حزب دموکرات کوردستان (پدک) با گرایش محافظه‌کار. با برخورداری از شناسایی حقوقی در قانون اساسی عراق برای منطقه نیمه‌خودمختار کوردستان، حزب دموکرات کوردستان (پدک) توانسته است از نمایندگی‌های رسمی دولت اقلیم کوردستان در خارج از کشور برای سازماندهی دیاسپورای کورد بهره‌برد. در مقابل، پک‌ک که فاقد چنین شبکه دیپلماتیک رسمی است، ناگزیر شبکه‌ای از سازمان‌های پوششی را برای بسیج و سازماندهی کوردهای دیاسپورا ایجاد کرده است. بازتاب این بازتولید تضادها را می‌توان در مسائلی چون پرچم، رهبران، تفسیر رویدادهای تاریخی، مشروعیت نمایندگی آرمان کوردها و سازماندهی دیاسپورا مشاهده کرد. بنابراین، در تحلیل دیاسپورای کوردها باید این پویایی قدرت و رقابت را به عنوان عاملی مهم در نظر گرفت.

تحولات اخیر در سوریه و احیای مذاکرات صلح در ترکیه و ایجاد امیدهای جدیدی در میان کوردها

دیاسپورای کوردها در حال حاضر به دلیل تحولات سیاسی اخیر در سوریه پس از سقوط رژیم اسد و آغاز روند صلح در ترکیه میان دولت و پک‌ک، نمونه‌های بیشتری

16- Negotiating the meaning of Kurdishness: the construction of a secular Kurdish identity perception by Kurdish political and intellectual elites in Turkey: Middle Eastern Studies: Vol 56, No 6

از همبستگی را نشان می‌دهد. روند صلح وارد مرحله‌ای جدید شده زیرا پ‌ک‌ک اعلام کرده است^{۱۷} که قصد دارد خود را خلع سلاح کند، در چارچوب ابتکاری که با هدف خلع سلاح پ‌ک‌ک و اعطای حقوق دموکراتیک بیشتر به کوردها در ترکیه آغاز شده است. هر دوی این تغییرات ناگهانی، احساس ضرورت همکاری و پرهیز از درگیری‌های داخلی را میان کوردها تقویت کرده‌اند تا آینده کوردها در سوریه و نتیجه مذاکرات صلح در ترکیه به خطر نیفتد. در چنین فضایی برای نخستین بار کنفرانس مشترک کوردها در سوریه در ماه آوریل امسال برگزار شد^{۱۸} که همه گروه‌ها و احزاب عمده کورد برای نخستین بار در آن حضور یافتند. نمونه‌ای از این وضعیت را می‌توان در جشن نوروز امسال در کلن آلمان مشاهده کرد که ده‌ها هزار کورد گرد هم آمدند. اگرچه کوردها هر سال نوروز را جشن می‌گیرند، اما جشن نوروز امسال در کلن یکی از بزرگترین گردهمایی‌های دیاسپورای کوردها بود که در آن پرچم‌های احزاب مختلف و تصاویر رهبران گوناگون کورد در کنار یکدیگر به نمایش گذاشته شد.

گسترش دیاسپورای کوردها طی دهه گذشته به افزایش نفوذ آن هم در جامعه کورد خاورمیانه و هم در جوامع میزبان انجامیده است. داشتن اعضای خانواده در دیاسپورا باعث شده است که اخبار مربوط به دیاسپورا برای بسیاری از خانواده‌های کورد اهمیت پیدا کند. به همین دلیل اکنون اخبار دیاسپورای کوردها^{۱۹} در صدر اخبار رسانه‌های کوردی قرار گرفته است؛ تا جایی که حتی برنامه‌های رسانه‌ای پرطرفداری درباره آن ساخته شده است، همچون برنامه هفتگی «دیاسپورا» در شبکه روداو. این برنامه‌ها به زبان کوردی پخش می‌شوند و به طور فزاینده‌ای به پوشش اخبار دیاسپورا اختصاص دارند؛ از جمله خطرات مهاجرت غیرقانونی، برنامه‌های جدید جذب نیروی کار ماهر در کشورهای اروپایی، برگزاری مراسم‌های کوردی در اروپا، یادبود قربانیان نسل‌کشی در پارلمان‌های اروپایی و غیره. انتخاب هفت نماینده پارلمان با پیشینه

17- Kurdish PKK will disband and disarm as part of peace initiative with Turkey | AP News

18- Syria's Kurds hold conference to map future political vision

دیاسپورا | برنامه‌کان | روداو. نیت-19

کورد در آلمان نیز به عنوان نمونه‌ای مثبت از افزایش نفوذ دیاسپورای کوردها در دموکراسی‌های غربی بازتاب گسترده‌ای داشته است. در همین زمینه، بیانیه اخیر شش نماینده کورد-آلمانی که از دولت جدید آلمان خواسته‌اند از مذاکرات صلح در ترکیه حمایت کند (به دلیل جمعیت زیاد کوردها و ترک‌های ساکن در آلمان)، اقدامی بی‌سابقه محسوب شده و در رسانه‌های کوردی بازتاب یافته است.

به طور کلی، ترکیبی از باقی ماندن به عنوان بزرگ‌ترین ملت بدون دولت در جهان امروز از یک سو و شکل‌گیری بزرگ‌ترین دیاسپورای بدون دولت در عصر جدید از سوی دیگر، به همراه فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی این دیاسپورا برای جامعه کورد، تجربه کوردها را به نمونه‌ای استثنایی تبدیل کرده است. تلاش برای حفظ زبان و هویت فرهنگی در غیاب امکانات مشابه دیاسپوراهای وابسته به دولت، تأثیر رقابت‌های احزاب کورد بر بسیج دیاسپورا و پیچیدگی شبکه‌های اجتماعی فراملی (با جوامع کورد در خاورمیانه، سازمان‌های دیاسپورا و حامیان در کشورهای مختلف)، همگی چالش‌های مداوم دیاسپورای کوردها پس از یک دهه را نشان می‌دهند. در حالی که کوردها به صورت تاریخی به عنوان یک بازیگر غیردولتی برجسته در جهان دولت-ملت‌ها شناخته شده‌اند، تحولات دهه گذشته در دیاسپورای بدون دولت آنها، نمونه‌ای قابل توجه از استراتژی‌های منعطف در روند هویت یابی، نوآوری‌های سازمانی و تلاش‌های بین‌المللی علیه فراموشی رنج‌های تاریخی‌شان را نشان می‌دهد.^{۲۰}

نتیجه‌گیری

وضعیت کلی کوردها به عنوان بزرگ‌ترین ملت بدون دولت در جهان، به شکل‌گیری ویژگی‌های منحصربه‌فردی در دیاسپورای آنان منجر شده است که ناشی از روندهای جمعی مهاجرت آنهاست. شکل‌گیری دیاسپورا به عنوان یک بازیگر ذاتا غیردولتی، اساساً در تطابق با وضعیت کلی سیاست کوردها به عنوان بازیگری بدون دولت است و منجر به نوعی پویایی در پیگیری منافع استراتژیک کوردها در جهان دولت-

ملت‌ها شده است. دهه گذشته لحظه‌ای تاریخی برای دیاسپورای کوردها بوده است : این دیاسپورا در نتیجه بحران‌های متعددی در جوامع خاورمیانه با پیامدهای جهانی به‌طور چشم‌گیری بزرگتر شده است، همچنین از یک سو نمونه‌های بیشتری از همبستگی داخلی نشان داده و از سوی دیگر نفوذ سیاسی بیشتری در جوامع میزبان را کسب کرده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که سیاست کوردی با دیاسپورای در حال تحول خود، اکنون بعد سوم نوظهوری را فراتر از رابطه تاریخی دوقطبی و خصمانه‌اش با نظامهای اقتدارگرا در خاورمیانه تثبیت کرده است.

